
ХОМЧУК О.П.,
аспірант,
Національний
педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ТА АВТОНОМІЇ ЯК ОСОБИСТІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розкривається сутність понять рефлексії та автономії, особливості їх розвитку в підлітковому віці та взаємозв'язок із впевненістю у собі. Вивчення психологічних особливостей даних психічних явищ дало можливість встановити переважання незбалансованого середнього рівня рефлексії і автономії та негативну тенденцію до його зростання у старшому підлітковому віці.

Ключові слова: автономія, впевненість у собі, рефлексія, підлітковий вік, самосвідомість, саморегуляція.

В статті раскрывается суть понятий рефлексии и автономии, особенности их развития в подростковом возрасте и взаимосвязь с уверенностью в себе. Изучение психологических особенностей данных психических явлений дает возможность констатировать доминирование несбалансированного среднего уровня рефлексии и автономии и негативную тенденцию к его увеличению в старшем подростковом возрасте.

Ключевые слова: автономия, уверенность в себе, рефлексия, подростковый возраст, самосознание, саморегуляция.

The literature sources concerning investigated personal determinants of the teenager's self-confidens development were analyzed and summarized. The development of teenager's self-confidens is stipulated by the influence of the dominant internal factors, such reflection, autonomy. It was discovered psychological features personal determinants of the teenager's self-confidens. It was ascertained, that

indices of middle levels are dominating. It was elicited negative tendency augmentation middle levels of self-reliance in elder teenagers.

Key words: *autonomy, reflection, self-confidens, self-efficacy, self-esteem, teenage.*

Постановка проблеми. У сучасний період розвитку українського суспільства, що характеризується постійними соціально-економічними змінами, соціум ставить нові вимоги до людини. Постає потреба в особистостях, які здатні самостійно створювати та реалізовувати життєві плани і власні проекти, проявляти соціальну активність, мати власну позицію, захищати і відстоювати свої права, інтереси, відповідати за свої вчинки. Умовою успішної реалізації молоді сьогодні є ініціативність, впевненість у собі. Важливим етапом у розвитку впевненості у собі є підлітковий вік як період відкриття свого внутрішнього світу, перебудови самосвідомості, розвитку рефлексії, саморегуляції. Теоретична та практична значущість дослідження проблеми визначається необхідністю наукового обґрунтування особистісних детермінант розвитку впевненості у собі в підлітковому віці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до теми дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук на кафедрі соціальної психології та психотерапії НПУ імені М. П. Драгоманова.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження проблеми впевненості у собі представлені у роботах Н.Ю. Будіча, М. Є. Мішечкіної, В.Г.

Ромека, І.С. Толкунової, О. С. Шило. Зокрема В.Г. Ромек розмежував впевненість на ситуативну й особистісну та відносив до соціально-психологічних якостей особистості. Вчений визначав дане психічне явище як «позитивну оцінку людиною власних навиків і можливостей (поведінкового репертуару) як достатніх для досягнення власних (суб'єктивно важливих) цілей і задоволення власних потреб» [12, с.132]. Впевненість у собі являє собою складне інтегративне утворення, центральним компонентом якого є позитивне ставлення індивіда до власних навичок, умінь і здібностей, яке проявляється в ситуаціях спілкування, що припускає особисту залученість індивіда. В.Г.Ромек виділяє когнітивну складову – узагальнена власна ефективність (легкість вибору і виконання навичок); емоційну – переживання сміливості/сором'язливості; поведінкову – ініціатива в соціальних контактах.

Ми приєднуємося до поглядів В.Г. Ромека, що впевненість у собі – це позитивне ставлення до власних можливостей, що проявляється у когнітивній, емоційній і поведінковій сфері особистості. У даній роботі ми розглядаємо особистісні детермінанти розвитку когнітивного компонента (рефлексія) та емоційного компонента (автономія) впевненості у собі.

Метою статті є вивчення психологічних особливостей особистісної реф-

лексії та автономії в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Особливості розвитку та формування особистості підліткового віку досліджуються в працях Л.С.Виготського, Е.Еріксона, І.Д.Беха, Л.І. Божович, І.С. Булах, М.Кле, А.М.Прихожан, Д.Й.Фельдштейна та інших.

Зокрема Л. С. Виготський приділяв увагу розвитку мислення в підлітковому віці. Головне в розвитку мислення – утворення понять, що веде до вищої форми інтелектуальної діяльності, нових способів поведінки. Л.С.Виготський розглядав проблему інтересів у ролі основоположної протягом усього підліткового віку, відзначав центральні новоутворення – розвиток рефлексії, на її основі – самосвідомості [4].

Л.І. Божович вважає, що основні зміни, які відбуваються в підлітковому віці, стосуються насамперед мотиваційної сфери. На перший план висувуються мотиви, пов'язані зі світоглядом. Мотиви формуються не спонтанно, а усвідомлено, на ґрунті свідомо поставленої мети. Крім того, значне місце відводиться моральним переконанням. Одночасно з переконаннями формуються ціннісні орієнтації. Наступне важливе новоутворення даного вікового періоду – розвивається самовизначення, як здатність розуміти самого себе, свої можливості, здібності, свій соціальний статус у суспільстві [2].

Т. В. Комар зазначала, що «зміни рефлексії підлітка пов'язані із змінами у сферах самопізнання, ставлення до самого себе, образом власного „Я“, саморегуляцією поведінки та діяльності. Ступінь розвитку цих здатностей безпосередньо пов'язаний із становленням моральних якостей. Розвиток рефлексії визначає і загальний перебіг становлення саморегуляції, самовиховання, цілеспрямованості

у зміні власної особистості» [8, с. 57].

Отже, здатність до рефлексії є необхідною умовою розвитку особистості підлітка.

Психологічний зміст поняття «рефлексія», на думку вчених, полягає у розгляді внутрішніх психічних актів і стані самопізнання. Зокрема О.З. Зак розглядає рефлексію як спосіб предметнення змісту свідомості, звернення пізнання людини на саму себе, на власний внутрішній світ, психічні якості і стани [7].

Т. В. Комар розглядає рефлексію як «специфічний прояв самоактивності особистості, яка виявляється в можливості та готовності індивіда творити свою особистість шляхом самосвідомості, що виступає як сукупність процесів самопізнання, самооцінювання, саморегуляції» [8, с 62].

На її думку, несформовані механізми рефлексії сприяють необ'єктивному сприйняттю підлітком самого себе, приписуванню власного погляду, оцінки самого себе – оточуючим, а значить, центруванні на своїх особистісних проблемах.

Рефлексія, як форма усвідомлення підлітком як свого внутрішнього світу, так і розуміння внутрішнього світу інших людей, є важливим механізмом самосвідомості [11, с 154].

У дослідженнях Г.М. Свіденської, Т.В. Дуткевич, О.М. Лось зазначалось, що людина, яка володіє достатнім рівнем самосвідомості, є впевненою у собі, прагне до самореалізації. Зокрема Г.М. Свіденська досліджувала проблеми психологічних особливостей розвитку самосвідомості особистості в період підліткової кризи. В результаті проведеної корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на розвиток умінь рефлексії, було виявлено, що учні стали більш впевнені у собі, навчилися контролювати свої тимчасові

Таблиця 1.
Вікові особливості розвитку рефлексивності підлітків

Рівні	Вибірка 13–14 рр. (8 клас)		Вибірка 14–15 рр. (9 клас)		t
	Абс.	%	Абс.	%	
Високий	41	32,80	34	28,10	1,8
Середній	44	35,20	67	55,37	2,6 *
Низький	40	32,00	20	16,53	3,3 **
Всього	125	100,00	121	100,00	–

* $p \leq 0,01$

** $p \leq 0,05$

емоційні прояви [13].

Отже, рефлексія як важливий механізм розвитку самосвідомості є особистісною детермінантою впевненості у собі в підлітковому віці.

Вивчення вікових особливостей рефлексивності здійснювалось за методикою А.В. Карпова «Діагностика рівня розвитку рефлексивності». Дослідження проводилось з учнями восьмого класу (13–14 років) і дев'ятого класу (14–15 років). Всього вибірка становила 246 чоловік. Підрахунок статистично значимих вікових відмінностей здійснювався по t-критерію Стьюдента. Результати досліджень наведені в таблиці 1.

Як видно з таблиці 1, перше місце по кількісних показниках займає середній рівень: 35,20% учнів 13–14 років і 55,37% 14–15 річних, який статистично достовірно зріс ($t = 2,6; p \leq 0,01$). На другому місці – високий рівень, який дещо знизився; низький рівень займає третє місце.

Виявлена значна позитивна вікова тенденція до зменшення низького рівня вияву рефлексивності на 15,47% ($t = 3,3; *p \leq 0,05$). Водночас домінування середнього рівня свідчить про те, що у значної кількості учнів ще недостатньо сформовані механізми рефлексії, що сприяє необ'єктивному сприйняттю

підлітком самого себе, приписуванню власного погляду, оцінки самого себе – оточуючим, а значить, центруванні на своїх особистісних проблемах.

Досягнення підлітком певної автономії, незалежності від батьків є одним із важливих завдань для цього віку. Бути дорослим – означає самостійно мислити, приймати рішення, навчитись саморегуляції та самоконтролю [11, с. 81–82].

Т. С. Гурлева зазначала, що особливістю підліткового віку є прагнення до автономності, незалежності і водночас до об'єднання у групи, що, на її думку, свідчить про прагнення молодої людини до інтеграції в референтному середовищі, витримуючи і виявляючи при цьому власну автономність, свободу вибору, пошуку і реалізації власних життєвих смислів, що сприяє самоздійсненню, подальшому особистісному розвитку [5, с. 67]. Вчена визначала підлітковий вік як сенситивний до розвитку автономії: «потреба в розширенні і відстоюванні своєї автономії стає важливим завданням наприкінці дитинства і поступово переростає в усвідомлення своєї внутрішньої незалежності, автономності у підлітковому віці» [5, с. 71].

І.С. Булах серед типових особливостей особистості підлітка відмічає

відносну незалежність поведінки від порад дорослих, прагнення до автономності та самостійності [3].

Особливістю соціальної ситуації розвитку в підлітковому віці стає протиріччя між зростаючою самостійністю і можливостями її реалізації.

У роботах О.Є. Дергачової, автономність визначається як механізм саморегуляції і самодетермінації особистості, який реалізується у вигляді усвідомленого вибору способу дій, що враховує як внутрішні прагнення, так і зовнішні умови життя людини [6].

М.В. Яцюк давала наступне визначення автономності: «Це відносно стійка властивість особистості, що характеризується здатністю суб'єкта до довільної самоорганізації, спроможного самостійно визначати та реалізувати свідомі вибори, з урахуванням впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників» [14, с.21]. Внутрішніми чинниками, що зумовлюють розвиток автономності, на її думку, є рівень розвитку процесів та навичок саморегуляції, довіра молодій людині до себе, визнання та повага власної індивідуальності, аутосимпатія. Ключовими параметрами дії внутрішніх чинників на розвиток автономності особистості є почуття компетентності в саморегуляції, що виявляється в усвідомленні особистістю власної ефективності у певній предметній сфері діяльності, визнанні нею своїх здібностей, знань, вмінь, навичок, можливостей. Такі характеристики по суті збігаються з визначенням впевненості у собі [14, с. 52].

Г.С. Пригін також відмічав взаємозв'язок автономії з цим психічним явищем. У своїх дослідженнях він виявив, що в структуру самовідношення «автономних» суб'єктів входять складові, які «свідчать про їх впевненість у собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили у склад-

них ситуаціях» [10, с. 27]

Автономність, як і впевненість у собі дослідники пов'язують і процесами саморегуляції. Вивченням впевненості у собі у контексті саморегуляції займалися К.А. Альбуханова-Славська, В.І. Моросанова.

К. А. Абульханова-Славська досліджує впевненість у контексті аналізу механізмів регуляції активності особистості. Незнаходження людиною адекватного зовнішнім завданням способу активності проявляється у двох крайнощах, а саме: як в заниженій ролі «Я», невпевненості в собі, так і в завищенні «Я», підтвердженні своєї винятковості. Прояви впевненості-невпевненості є підставою для виділення різних типів активності, процесу саморегуляції, що опосередковує взаємозв'язок між претензіями і досягненнями особистості [1].

В.І. Моросанова відносить впевненість у собі до особистісно-регулятивних властивостей, що характеризує функціонування всіх ланок системи саморегуляції [9].

Отже, автономність як здатність протистояти соціальному тиску, бути незалежним, приймати самостійні рішення, брати відповідальність за свої вчинки спрямовує поведінку підлітка, дає можливість отримувати власний життєвий досвід. У контексті нашого дослідження автономність детермінує розвиток впевненості у собі в підлітковому віці.

Вивчення рівнів вияву автономності підлітків здійснювалось за методикою О.Є. Дергачової «Опитувальник каузальних орієнтацій». Результати досліджень наведені в таблиці 2.

Як видно з таблиці 2, високий рівень має вікову тенденцію до зменшення: з 22,40% у 13-14 річних учнів до 12,40% у 14-15 річних ($t = 2,9$; $p \leq 0,01$). Середній рівень статистично

Таблиця 2.

Вікові вияви переживання автономності (залежності) підлітками

Рівні	Вибірка 13–14 рр. (8 клас)		Вибірка 14–15 рр. (9 клас)		t
	Абс.	%	Абс.	%	
Високий	28	22,40	15	12,40	2,9 *
Середній	48	38,40	70	57,85	2,4 *
Низький	49	39,20	36	29,75	1,6
Всього	125	100,00	121	100,00	—

* $p \leq 0,01$

достовірно збільшується на 19,45% ($t = 2,4$; $p \leq 0,01$). Низький рівень не значимо зменшується.

Отже, нами констатується негативна вікова тенденція до зменшення високого рівня автономності та зростання середнього рівня, який характеризується наявністю в учнів протиріч: прагненням до автономності і водночас перекладанням відповідальності за себе на оточуючих, безініціативності.

Висновки. Аналіз літературних джерел дав можливість зробити висновок про те, що особистісними детермінантами когнітивного і емоційного компонентів впевненості у собі в підлітковому віці виступають особистісна рефлексія і автономність. Слід зазначити, що ці детермінанти є самодостатніми, необхідними особистісними утвореннями, які підсилюють розви-

ток впевненості у собі в підлітковому віці.

Вивчення психологічних особливостей рефлексії і автономії у старших підлітків дає можливість зробити висновок про те, що збалансовані вияви досліджуваних психічних явищ не є типовими для учнів даного віку, що є ознакою певної дисгармонійності особистості. Домінування незбалансованого середнього рівня та негативна тенденція до його збільшення обумовлює необхідність цілеспрямованого психокорекційного впливу.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення психолого-педагогічних умов підсилення особистісних детермінант у розвитку впевненості у собі в підлітковому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности/ К.А.Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1985. – Т. 6. – № 5. С. 3-18.
2. Божович Л.И. Изучение мотивации поведения детей и подростков/ Л.И. Божович. – М.: Педагогика, 1972. – 351 с.
3. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: дис..докт. психол. наук: 19.00.07./Ірина Сергіївна Булах; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2004. – 581 с.

4. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 4. Детская психология/ Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
5. Гурлева Т.С. Автономність як ознака і рушійна сила особистісного зростання/Т.С. Гурлева/ актуальні проблеми психології. Том 3: Консультативна психологія і психотерапія: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д., Кісарчук З.Г. – Ніжин: Міланік, 2008. – Вип. 5. – 266 с., с. 61 – 71.
6. Дергачёва О.Е. Личностная автономия как предмет психологического исследования.: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. психол. наук.: 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / О.Е. Дергачева. – М., 2005. – 20 с.
7. Зак А.З. Психологические особенности рефлексии у детей младшего возраста: Автореф. диссер... канд. психол. наук: 19.00.07/А.З. Зак. – М., 1976. – 17 с.
8. Комар Т.В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків: дис.. канд..психол. наук: 19.00.07 / Комар Таїсія Василівна. – К., 2003. – 207 с.
9. Моросанова В.И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека./ В.И.Моросанова – М., 1998. –198 с.
10. Прыгин Г.С. Личностно-типологические особенности субъектной регуляции деятельности: автореф. на соиск. учен. степ. доктора психол. наук: 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Г.С. Прыгин – М., 2006. – 52 с.
11. Психология подростка: учебник / под редакцией А.А. Реана. – Спб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. – 480 с. – (Психология – лучшее).
12. Ромек В.Г. Понятие уверенности как социально-психологическая характеристика личности / В.Г.Ромек: Дисс. ...канд. психол. наук. – Т.1. Ростов-н/Д.: Изд-во РГУ, 1997. – 242 с.
13. Свіденська Г.М. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості в період підліткової кризи: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 /Галина Миколаївна Свіденська ; Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2008. – 21 с.
14. Яцюк М.В. Соціально-психологічні умови розвитку автономності особистості в юнацькому віці: дис.. канд..психол. наук: 19.00.07 / Яцюк Марія Валеріївна. – К., 2009. – 245 с.